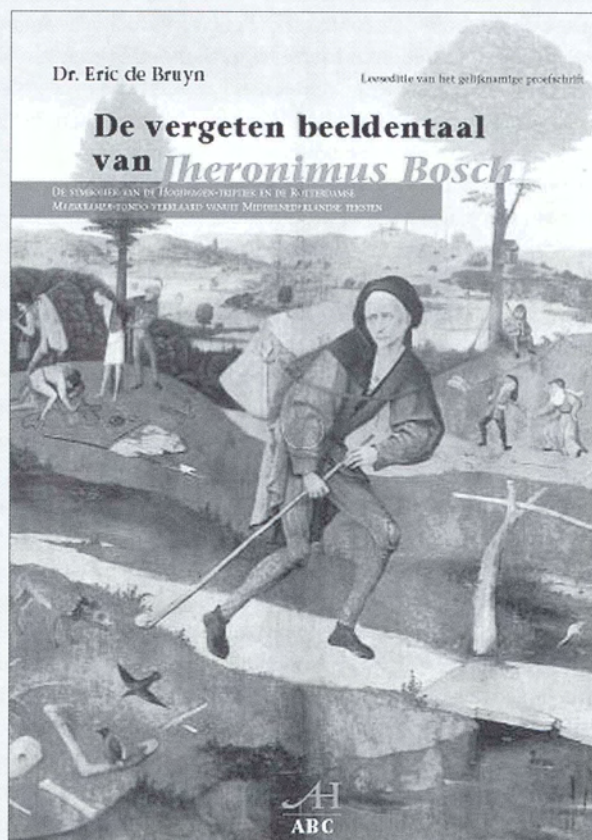

De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch

Eric de Bruyn*

Van 17 maart tot 10 juni liep dit jaar in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch de bescheiden maar boeiende tentoonstelling 'Panorama op de Wereld. Het landschap van Bosch tot Rubens'.

Op vrijdag 27 april besteedde het cultuurprogramma Link van de Belgische tv-zender Canvas hier aandacht aan. Ik had weliswaar geen chronometer bij de hand, maar kon toch vaststellen dat het onderwerp in niet meer dan enkele luttele minuten werd afgehandeld. Zelf had ik een aantal dagen daarvoor meer dan twee uur op diezelfde tentoonstelling rondgewandeld en ook nog eens een aangename tijd doorgebracht met het lezen van de begeleidende catalogus.

Cultuurfilosofen en andere waarnemers van onze 21e-eeuwse maatschappij signaleren dat wij leven in een beeldcultuur, beheerst door televisie, computer, video en internet. De moderne media bieden de mens nieuwe en tot voor kort ongekende mogelijkheden op het gebied van kennisverwerving en communicatie, maar toch heb ik soms de indruk dat deze intensieve beeldconsumptie ook tot een grote mate van oppervlakkigheid leidt: bewegende beelden zijn ontzettend vluchtig, televisieprogramma's zijn voortdurend gebonden aan kijkcijfers en op internet worden zoveel sites aangeboden dat men nauwelijks in staat is het kaf van het koren te scheiden.

Dit laatste is in zekere zin te vergelijken met het cliché-beeld van de toerist die in een uurtje door een museum als het Louvre of het Prado raast en na afloop alles en in feite niets gezien heeft. Het doet me denken aan een passage die Maarten 't Hart enkele jaren geleden neerschreef in zijn boek *Een deerne in lokkend postuur* (De Arbeiderspers, 1999, p. 233): *Het was als schilderijen in een museum. Doordat je zoveel schilderijen achter elkaar ziet, heffen de indrukken elkaar op. Veel beter is een museum binnen te stappen, doelgericht naar één schilderij te wandelen, en daarvoor in meditatie te verzinken. Zulke zinnetjes zijn mij uit het hart gegrepen.*

Sinds 1976 word ik geboeid door de geschilderde wereld van Jeroen Bosch. Wat aanvankelijk een leuke hobby was, groeide vanaf 1991 uit tot een wetenschappelijke studie en leidde er uiteindelijk toe dat ik aan de Katholieke Universiteit Brussel promoveerde op een proefschrift met als hoofdonderwerp het marskramermotief in het oeuvre van Bosch. Dit proefschrift is gepubliceerd door de Stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur 's-Hertogenbosch in samenwerking met Adr.Heinen Uitgevers te 's-Hertogenbosch onder de titel *De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch. De symboliek van de Hooiwagen-triptiek en de Rotterdamse Marskramer-tondo verklaard vanuit Middelnederlandse teksten*. Een op maat van een groot publiek gesneden zusterversie verscheen tegelijkertijd.

Ofschoon beide boeken vaak verwijzen naar andere werken van Bosch en naar een hele reeks laatmiddeleeuwse kunstwerken (schilderijen, tekeningen, houtsneden, miniaturen, wandtapijten, houtsnijwerk), concentreer ik mij in hoofdzaak op twee meesterwerken van Bosch: het Hooiwagen-drieluik (bewaard in twee versies: één in het Prado te Madrid en één in het Escorial) én de cirkelvormige Marskramer-voorstelling in het Rotterdamse Museum Boijmans Van Beuningen, één van de pronkstukken van de komende Bosch-tentoonstelling in dit museum. Het verband tussen dit laatste schilderij en de Hooiwagen is dat op de buitenluiken van de triptiek eveneens een marskramerfiguur wordt uitgebeeld: één van de sporadische beeldcho's binnen het Bosch-oeuvre.

De basisidee van de zogenaamde *leeseditie* van mijn proefschrift, is te vergelijken met wat Maarten 't Hart schreef in 1999: een halt toeroepen aan de stress en de oppervlakkigheid, en een keer uitgebreid de tijd nemen om één schilderij (of in dit geval: twee nauw verwante schilderijen) uitgebreid te bekijken en te doorgronden. De schilderijen van Bosch bestaan uit een groot aantal naar elkaar verwijzende beelden. Zij hebben de naam nogal moeilijk interpreteerbaar te zijn. De lezer(es) wordt uitgenodigd op een denkbeeldige wandeling langs alle (via detailafbeeldingen ook onmiddellijk te bekijken) fragmenten van de besproken panelen, waarbij niet alleen aandacht wordt besteed aan de algemene betekenis van het schilderij, maar ook getracht wordt elk onderdeel in zijn samenhang met de rest te begrijpen.

Om tot een wetenschappelijk aanvaardbare interpretatie van de Hooiwagen-triptiek en de Marskramer-tondo te komen, zijn de motieven die Bosch uitbeelde, vergeleken met gelijkaardige motieven in de laatmiddeleeuwse verbeelding der Nederlanden en vooral ook met Middelnederlandse teksten (onder meer moraliserende werken, rederijkerspoëzie en -toneel en stadsliteratuur) uit de periode rond 1500. Dit leidde gaandeweg tot de vaststel-

ling dat de symboliek die Bosch hanteerde, niet uniek en persoonlijk was maar integendeel in grote mate terug te voeren is tot stereotype beelden en metaforen (zogenaamde *topoi*) die ook terugkeren in kunstwerken van zijn tijdgenoten en in de literatuur van de late Middeleeuwen.

Zo is bijvoorbeeld het motief van de marskramer die zich met een stok verdedigt tegen een van achter aanvallende, agressieve hond, ook aan te treffen als houtsnijwerk aan de uit de 15^e eeuw daterende koorbanken van de Grote Kerk te Breda. Daarnaast treden marskramers meer dan eens op in de Middelnederlandse literatuur van de 15^e en 16^e eeuw, nu eens in een negatieve, dan weer in een positieve context. Deze inzichten stellen ons in staat om beter te begrijpen met welke symbolische bedoeling Bosch twee maal een marskramerfiguur uitgebeeld heeft.

Wat in de leeseditie aan bod komt, wordt in de integrale editie van het proefschrift breder uitgewerkt met meer voorbeelden, een grondiger argumentatie en ruimere verwijzingen naar literatuur. Het proefschrift bevat daarnaast ook zeldzaam illustratiemateriaal, kleurafbeeldingen van de Hooiwagen en de Marskramer en een uitgebreide reeks bijlagen met vindplaatsen van door Bosch gehanteerde motieven in de Middelnederlandse literatuur.

De belangrijkste conclusie van het onderzoek luidt, dat de beeldentaal die Bosch hanteerde, na vijf eeuwen misschien wel grotendeels vergeten, maar vast niet onherroepelijk verloren is. In 1605 besprak Fray José de Sigüenza, bibliothecaris van het Escorial, een aantal Bosch-schilderijen waarbij hij tot het besluit kwam dat hij daardoor meer wijsheid had geleerd dan door het lezen van verscheidene boeken gedurende vele dagen. De hedendaagse lezer die bereid is zich in de beeldentaal van Bosch en in de interpretatie ervan onder te dompelen, kan daar zelf over oordelen.

Eric de Bruyn, *De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch. De symboliek van de Hooiwagen-triptiek en de Rotterdamse Marskramer-tondo verklaard vanuit Middelnederlandse teksten*. Leeseditie. Adr.Heinen Uitgevers/ABC, 's-Hertogenbosch, 2001 (ISBN 9070706-35-0) (f 49,95, € 22,67).
Eric de Bruyn, *De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch. De symboliek van de Hooiwagen-triptiek en de Rotterdamse Marskramer-tondo verklaard vanuit Middelnederlandse teksten*. Proefschrifteditie. Adr.Heinen Uitgevers/ABC, 's-Hertogenbosch, 2001 (ISBN 9070706-34-2) (f 112,50, € 51,05).

* Eric de Bruyn is als docent verbonden aan het Groenendaal-college te Merksem (Antwerpen)